

МАҲАЛЛИЙ БЮДЖЕТЛАР МАБЛАҒЛАРИДАН САМАРАЛИ Фойдаланишни таъминлаш: унинг замонавий йўналишлари нималардан иборат бўлиши мумкин?

Исмоилова С.Я.

*Фарғона давлат техника университети,
катта ўқитувчи. PhD*

Ҳозирги шароитда Ўзбекистонда маҳаллий бюджетлар маблағларидан самарали фойдаланишни таъминлаш масаласи жиддий оқсаётганлиги мутахассисларга сир эмас, албатта. Бундай вазиятда ҳозирги шароитда ва яқин истиқболда бюджет маблағларидан самарали фойдаланишни таъминлаш учун нима қилиш керак, деган саволнинг кун тартибига қўйилиши табиий, албатта. Фикримизча, амалга оширилган таҳлил натижалари, уларга асосланиб туриб чиқарилган мантиқий хулосалар, ривожланган хорижий мамлакатларнинг бу борадаги илғор тажрибалари ўрганиш ва ҳ.к.лар бу йўналишда, жумладан, қўйдаги чоратadbирларни ишлаб чиқиш ва уларни узил-кесил амалиётга жорий этишни тақозо этади:

1. Бюджет маблағларидан фойдаланиш тартиб-қоидалари ёки принципларига қатъий риоя этиш ва уларнинг амалиётга тўлиқ қўлланилишига эришиш.

Бизнинг фикримизча, бюджет маблағларидан самарали фойдаланишни таъминлашнинг энг катта заҳираси, энг аввало, айнан ана шу ерда жойлашган. Агар, бошқа шароитлар тенг бўлган тақдирда, амалда бюджет маблағларидан фойдаланиш тартиб-қоидалари ёки принципларига қатъий риоя этиш 100,0%га таъминланса, бу маблағларнинг самарали фойдаланилишини таъминлаш муаммоси барҳам топади. Бироқ, мамлакатимиз амалиётида бунинг айнан шундай эканлигига ишонувчилар (бюджетдан маблағ ажратувчиларда ва бюджетдан маблағ олувчиларда ҳам), афсуски, кўп эмас. Шунинг учун ҳам амалиётда уларнинг ўрни сезилмайди ва уларни ҳар қадамда инкор этиш ҳоллари содир бўлаверади. Бунинг натижаси эса, охир оқибатда, бюджет маблағлари маълум бир қисмининг самарасиз (молиявий хатоликларга йўл қўйиш, пул маблағлари ва моддий бойликларнинг камомади ва ўзлаштиришларнинг содир бўлиши, шунингдек, ноқонуний харажат ва ортиқча тўловларнинг амалга оширилиши ва ҳ.к.) сарфланишига олиб келади.

Шунинг учун бу йўналишда қилиниши лозим бўлган ишларнинг дастлабкиси, бизнингча, ҳар икки томондагиларда (бюджетдан маблағ ажратувчилар ва бюджетдан маблағ олувчилар) бюджет маблағларидан фойдаланиш тартиб-қоидалари ёки принципларига нисбатан муносабатни ижобий томонга кескин ўзгартириш бўлиши керак. Иккала томондагилар ҳам ўша тартиб-қоидалар ёки принципларнинг ҳар бир бузилиш ҳолати,

албатта, бюджет маблағларининг самарасиз сарфланишига олиб келиши мумкинлигига ишонч ҳосил қилиши ва шунинг учун ҳам унга қарши ҳаракат қилиши лозим.

Халқаро тажрибанинг кўрсатишича ҳам агар амалиётда ўрнатилган тартиб-қоида ёки принципларга қатъий риоя этилмас экан бюджет маблағларидан самарали фойдаланишни таъминлаш муаммоси ҳамон ҳал этилмасдан қолаверади.

2. Бюджет маблағларининг самарали сарфланишини таъминлаш жараёнида бюджетдан маблағ ажратувчилар ва бюджетдан маблағ олувчиларнинг масъулияти ва молиявий жавобгарлигини кескин ошириш.

Бир неча йиллик амалий маълумотларнинг батафсил ўрганилиб чиқилиши, бу йўналишда мамлакатимиз амалиётида таркиб топган вазият ва ҳ.к.лар бюджет маблағларининг самарали сарфланишини таъминлаш муаммосини шу жараёнда бевосита иштирок этаётган шахсларнинг масъулияти ва молиявий жавобгарлигини кескин оширмасдан иложи йўқлигини кўрсатмоқда. Зеро, буни амалиётимиздаги бу йўналишга тегишли бўлган маълумотлар ҳам тўлиқ тасдиқлайди. Бу йўналишдаги масъулият ва жавобгарликнинг даражаси шу аҳволдаки, ҳатто кейинги бир неча йиллик маълумотларни таҳлил қилиш натижасида ҳам бюджет маблағларидан самарали фойдаланишни таъминлашга нисбатан бирор-бир тенденцияни аниқлашнинг иложи йўқ. Бунинг устига, республикамиз биргина Фарғона вилоятининг ўзида аниқланган молиявий хатоликларнинг умумий суммаси айрим йилларда 10,0 млрд. сўмдан ошиб кетмоқда. Уларнинг пул маблағлари ва моддий бойликлар камомади ва ўзлаштиришлар тегишли бўлган қисми эса баъзи йилларда 5,0 млрд. сўмга, шунингдек, ноқонуний харажат ва ортиқча тўловлар суммаси ҳам 10,0 млрд. сўмга етиб бормоқда²⁰⁵.

Назаримизда, вилоят бўйича ҳар йили бундай ҳолатнинг вужудга келаётганлиги ва унинг, ўзгарувчан суммаларда бўлса-да, деярли доимийлик касб этаётганлигини бу йўналишда тегишли шахсларнинг масъулияти ва молиявий жавобгарлигидан айро ҳолда тасаввур этиш мумкин эмас. Турли йилларда самарасиз сарфланган бюджет маблағларининг кўлами ҳатто шу даражадаки, уларни эътиборга олган ҳолда бунга дахлдор бўлган шахслар бу йўналишдаги масъулият ва молиявий жавобгарликни деярли ҳис этмаганлар, дея хулосага келиш мумкин. Акс ҳолда, айрим йилларда бир йил давомида молиявий хатоликка йўл қўйиб сарфланган бюджет маблағларининг суммаси бунчалик катта миқдорни ташкил этади, деб хулоса чиқариб бўлмайди.

Шу муносабат билан, бизнингча, ушбу ҳолатни тартибга солиб турувчи ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатларга тегишли ўзгартиришларни киритиш мақсадга мувофиқ. Бу нарса кўпроқ ҳуқуқий жиҳат касб этганлиги учун биз бу ўринда, қисқача, қуйидагини қайд этиш билан чекланамиз,

²⁰⁵ Фарғона вилояти Молия бошқармасининг маълумотлари.

холос: бюджет маблағларидан самарали фойдаланиш борасида йўл қўйган хатоликлари учун тегишли аниқ шахсларнинг молиявий жавобгарлиги улар сезиларли даражада ҳис қиладиган миқдорда бўлиши керак (мисол учун, ҳозиргисига нисбатан бир неча баробар юқори даражада). Уларнинг миқдори шу даражада таъсирчан бўлиши керакки, тегишли шахс навбатдаги марта бюджет маблағларини ноқонуний, мақсадсиз ва самарасиз тарзда сарфлашга уринмасин ёки ҳаракат қилмасин.

3. Бюджет маблағларининг мақсадли ва оқилона сарфланиши устидан назоратни янада кучайтириш.

Ҳаёт ва амалиёт объектив реаллиги шундан иборатки, ҳозирги Ўзбекистон шароитида, афсуски, бюджет маблағларини самарали сарфланишини таъминлаш муаммосини ҳозирча бюджет маблағларининг мақсадли ва оқилона сарфланиши устидан назоратни янада кучайтиришсиз ҳал қилишнинг иложи йўқ. Шунинг учун ҳам бугунги кунда вазифанинг “Бюджет маблағларининг мақсадли ва оқилона сарфланиши устидан назоратни янада кучайтириш зарур”²⁰⁶ тарзида қўйилаётганлиги бежиз эмас.

Бизнингча, мамлакат миқёсида вазифа бу тарзда қўйилишининг камида икки сабаби бор. Унинг биринчиси мамлакатимиз амалиётида бюджет маблағларидан фойдаланиш тартиб-қоидалари ёки принципларига етарли даражада ва қатъий риоя этилмаётганлиги бўлса, иккинчиси шу жараёнда банд бўлган шахсларнинг бу маблағлардан фойдаланиш борасидаги масъулият ва жавобгарликни худди шундай даражада ҳис этмаётганлигидир. Йилига миллиардлаб бюджет маблағларини сарфлашда молиявий хатоликларга йўл қўйилаётганлигининг асосий сабаби ҳам ана шу юқоридаги икки ҳолат билан белгиланади, назаримизда. Бу нарса йилдан-йилга узлуксиз равишда давом этиб келаётган экан (буни амалиёт маълумотлар тўлиқ тасдиқламоқда), бундай шароитда муаммони ҳал этиш ёки уни олдини олишнинг асосий йўлларида бири сифатида, Президентимиз таъкидлаганидек, бюджет маблағларининг мақсадли ва оқилона сарфланиши устидан назоратни янада кучайтириш қолади, холос.

Аслида шундай бўлса-да, лекин бундай шароитда ҳар қандай назоратнинг ва шу жумладан, бюджет маблағларининг мақсадли ва оқилона сарфланишини таъминлаш устидан назоратни янада кучайтирилишини бу жараён иштирокчилари (бюджетдан маблағ ажратувчилар ва ундан маблағ олувчилар) табиий равишда қабул қилмайдилар. Уларнинг ўзига хос эътирозлари (ишга ҳалақит бериш, бўлар-бўлмасга аралашиш ҳоллари, эркинлик берилмаслиги, мустақиллигига аралашув ва ҳ.к.лар) ҳам бўлиши мумкин. Шу муносабат билан қуйидаги фикримизни қайд этмоқчимиз: бюджет маблағларининг мақсадли ва оқилона сарфланиши устидан назоратнинг янада

²⁰⁶ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномасидан. 25 январь 2020 йил.

кучайтирилишини истамайдиганлар бюджет маблағларининг молиявий хатоликларсиз қонуний, мақсадли, оқилона ва самарали сарфланишига эришишлари керак. Ўшанда назоратнинг кучайтирилишига ҳожат қолмайди.

DAVLATLARNING MOLIYAVIY SAVODXONLIK DARAJASI: TADQIQOTLAR VA MUAMMOLAR

Asqarova Muhabbat Ibraximovna

TDIU huzuridagi "O'zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirishning ilmiy asoslari va muammolari" ITM katta ilmiy xodimi

Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD) ma'lumotlariga ko'ra²⁰⁷, moliyaviy savodxonlik bu tegishli moliyaviy qarorlar qabul qilish va shaxsiy moliyaviy farovonlikka erishish uchun zarur bo'lgan xabardorlik, bilim, malaka, munosabat va xulq-atvor majmuidir. Demak, moliyaviy savodxonlik muhim moliyaviy qarorlarni qabul qilish uchun zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalarni anglatadi. Har kuni minglab odamlar qayerda bank hisobini ochish, qaysi ipotekani tanlash, pullarini qayerga investitsiya qilish va oylik daromadini to'g'ri taqsimlash, nima eng muhimi va kerakligi haqida qaror qabul qiladi. Aynan shunday vaziyatlarda moliyaviy savodxonlik shaxslarning qaror qabul qilish jarayonlarida asosiy rol o'ynaydi. Shuning uchun ham moliyaviy savodxonlikni asosi pul hisoblanadi.

Bugungi kunda mamlakatimiz iqtisodiyotini strategik rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlaridan biri uning o'zgarishi ko'rsatkichlari va indekslarini oshirish, raqobatbardoshlikni oshirish, barqaror ishbilarmonlik va investitsiya muhitini shakllantirish uchun asos bo'ladigan iqtisodiy o'sishni mustahkamlash, munosib turmush darajasini saqlashdan iborat. Bu maqsadlarni amalga oshirish aholidan munosib moliyaviy savodxonlikni talab qiladi.

Moliyaviy savodxonlik g'oyasi 1900-yillarning boshlarida Amerika Qo'shma Shtatlarida boshlangan bo'lsa²⁰⁸, taxminan 2000-yildan beri moliyaviy mahsulotlar va xizmatlar butun jamiyatda tobora keng tarqalmoqda. Iqtisodiyotni raqamlashtirish, ilmiy-texnikaning va moliyaviy munosabatlarning rivojlanishi moliyaviy savodxonlik darajasini oshirish kerakligini talab qilmoqda.

XXI asrgacha insonlar tovarlarni asosan naqd pulga sotib olgan bo'lsalar, bugungi kunda kredit va debet kartalari va elektron pul o'tkazmalari kabi turli kredit mahsulotlaridan foydalanilmoqda. AQSH da San-Fransisko Federal zaxira banki tomonidan 2021-yilda o'tkazilgan so'rov tadqiqot natijalariga ko'ra, barcha to'lovlarning 28 foizi kredit karta orqali, 20 foizi naqd pulda amalga oshirilgan²⁰⁹.

²⁰⁷<https://www.sciencedirect.com/topics/social-sciences/organisation-for-economic-co-operation-and-development>

²⁰⁸ Jelley, H.M. A Measurement and Interpretation of Money MANAGEMENT understandings of Twelfth-Grade Students; University of Cincinnati: Cincinnati, OH, USA, 1958.

²⁰⁹ Federal Reserve Bank of San Francisco. "2022 Findings from the Diary of Consumer Payment Choice.", <https://www.proquest.com/openview/4bcb2d43402027e4f94a862b4e642dd1/1?pq-origsite=scholar&cbl=75965>. Page 6